

inhoud

Artikelen

- E. Schillebeeckx, *Christendom en Kerk, opgaven voor de toekomst* - 4
J. Verhoeven, *Macht, gezag, conflict en contestatie* - 14
J. De Laender, *Agressiviteit en moderne samenleving* - 24
V. A. Werck, *Het vredesonderzoek. Taken en problemen* - 35
B. J. De Clercq, J. Depestel, *Pleidooi voor een gezondheidszorg* - 44
C. Kruithof, *De vrouw, het tweede geslacht* - 56
G. Wildemeersch, *Stijn Streuvels. Naar het einde van een mythe. Een standpunt* - 64
I. Nelissen, *Film en Televisie. A married couple* - King Murray - 70

Jaaroverzicht

- L. Schrooten, *De Belgische economie in 1971* - 78

Kultuurleven beknopt

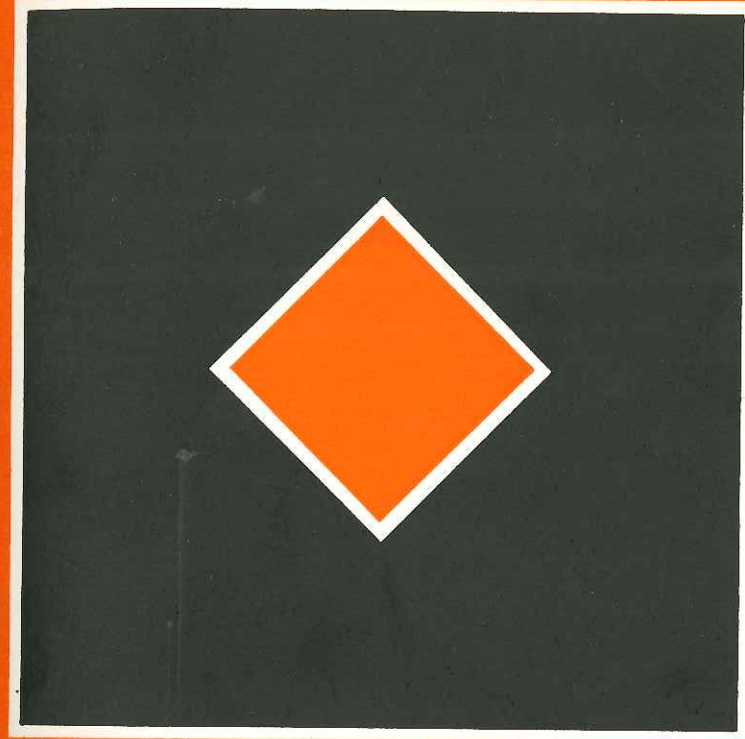
- P. Craeynest, *Geweld in film en televisie* - 83
J. Leman, *Redelijk en onredelijk machtsgebruik* - 86

Boekbesprekingen

- Moraal* - 90 ; *kunst* - 92 ; *actuele onderwerpen* - 96

kultuurleven

nr. 1 - januari 1972

**christendom en kerk
voor nieuwe opgaven
macht - agressie - vredeswerk
naar een nieuwe gezondheidszorg
de bevrijding van de vrouw**

macht - agressie - vredeswerk

macht, gezag, conflict en contestatie

sociologische benadering

j. verhoeven

De tegenstellingen waarmee men in de samenleving geconfronteerd wordt zijn niet buiten de menswetenschappelijke belangstelling gebleven. De conflicten - voor sommige sociologen althans een onvervreemdbaar kenmerk van onze samenleving - vindt men op het wetenschappelijk vlak even gemakkelijk terug als in de sociale realiteit. Fenomenen als macht en gezag worden door de enen gebruikt om het conflict inzichtelijk te maken, door anderen daarentegen om de integratie van de samenlevingen te verduidelijken. Macht en gezag krijgen dus duidelijk een bijzondere betekenis in onze samenleving. Het wezen van deze twee begrippen en het conflict dat voor sommigen een noodzakelijk resultaat is zal hier worden duidelijk gesteld.

geweld en macht

Om het machtsfenomeen duidelijk te stellen kan men even stil staan bij een proces dat nog sterkere impact heeft op het sociaal gedrag dan de macht zelf, nl. het geweld. C. Wright Mills zegt in verband hiermee «*the ultimate kind of power is violence*»¹⁾, idee die ook Hannah Arendt in haar boek *Geweld, macht en onmacht*²⁾ bijtreedt. Ook O. K. Flechtheim ziet het geweld als een vastgekleisterd fenomeen aan macht en gezag verbonden³⁾. Geweld is echter niet identiek met macht, zo-

¹⁾ MILLS, C. W., *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1959, blz. 171.

²⁾ ARENDT, H., *Geweld, macht en onmacht*, Utrecht, Het Spectrum, 1971, blz. 43.

³⁾ FLECHTHEIM, O. K., *Gewalt und Gewaltlosigkeit*, in BERNDORF, W. Her., *Wörterbuch der Soziologie*, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1969, blz. 370.

als O. Stammer zegt⁴⁾. Wanneer men macht met Van Doorn zou definiëren als «*de mogelijkheid om in overeenstemming met de doeleinden van een persoon of groep, de gedragsalternatieven van andere personen of groepen te beperken*»⁵⁾ dan kan men geweld als uiterste vorm van macht, nl. «*de reductie van deze alternatieven tot nul*» noemen. De man die geweld gebruikt laat geen ontkomen meer aan zijn slachtoffer: de enige keuzemogelijkheid is de wil van de geweldenaar. Hannah Arendt omschrijft dit geweld als een zuiver instrumentaal fenomeen waar vormen als psychisch en moreel geweld niet zo centraal staan.

Deze beperking tot nul van de gedragsalternatieven in het geweld maakt het geweld enerzijds los van de macht door haar totalitair karakter, maar is anderzijds iets dat groeit uit de machtspositie van een machtsdrager. Sociologisch kan het geweld verklaard worden vanuit het structurele en culturele gegeven waarbinnen het verschijnt. Om dit duidelijk te stellen doen wij beroep op een experiment van Stanley Milgram waar het morele geweld aan de oppervlakte komt⁶⁾.

De Amerikaanse sociaalpsycholoog kondigde een onderzoek aan over de invloed van de straf op het leren. Hiervoor vroeg hij 40 proefpersonen. Deze bracht hij individueel in contact met een andere proefpersoon die in feite een medewerker van de onderzoeker was. Door een vervalste verloting werd de echte proefpersoon steeds leraar en de medewerker leerling. De medewerker werd in een kamer geplaatst, kreeg een koptelefoon en werd

in een 'electrische stoel' geplaatst om hem te straffen met voltages gaande van 15 tot 450 wanneer hij slecht leerde. De leraar-proefpersoon werd in een andere kamer geplaatst en las woorden voor die paarsgewijze moesten geassocieerd worden. Als de leerling fouten maakte - iets wat hem door de onderzoeker was opgedragen - dan moest de leraar hem elektrische schokken geven en het woord herhalen. Deze schokken moesten voortdurend sterker worden bij elke fout. Men moet hierbij weten dat men aan de leraar had gezegd dat dit erg pijn kon doen (de leraar had men op voorhand een schok van 45 volt gegeven). Wanneer de schokken sterk werden moest de medewerker zelfs beginnen slaan op de muur en kermen; de proefleider gaf steeds de instructie verder te doen ook al zweeg de medewerker (zagezegd van de pijn) zodat hij dus nog een zwaardere schok moest incasseren.

Tegen alle menselijke verwachtingen in gingen 26 van de 40 leraars, 66% tot de sterkste schok van 450 volt. Wanneer Milgram zijn onderzoek overdoet en in plaats van één leraar twee medewerkers ook laat fungeren als medeleraar, waarbij de echte proefpersoon diegene is die de schokken moet geven dan gaan er slechts 10% tot de 450 volt omdat

⁴⁾ STAMMER, O., *Macht*, in ID., op. cit., blz. 650.

⁵⁾ VAN DOORN, J.A.A., *Sociologische begrippen en problemen rond het verschijnsel macht*, in *Sociologisch Jaarboek XI*, Leiden, E.J. Brill, 1957.

⁶⁾ MILGRAM, S., *Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority*, in *Human Relations*, Vol. 18, no. 1, February 1965, blz. 57-76.

de twee medewerkers in het midden van het experiment de leerling geen pijn meer wilden doen. Indien Milgram daarentegen de schok liet toebrengen door een medewerker van hem, terwijl de proefpersonen enkel maar de vragen stelden, dan waren er slechts 3 van de 40 proefpersonen die niet tot de 450 volt gingen.

Wat leert ons dit experiment? Op de eerste plaats stellen we hier de hoge machtspositie vast van de onderzoeker die een zulkdanige positie heeft dat hij de gedragsalternatieven bij velen kan beperken tot zijn eigen geuite verwachtingen. 66% tot 90% van de machtssubjecten zien geen enkel ander alternatief dan het wetenschappelijke ideaal tegen alle morele normen in («niemand pijnigen») tot het einde te dienen. Zij voelen zichzelf dikwijls een ineenstorting nabij en gaan toch verder om niet nutteloos te blijven voor de wetenschap. Waardevrijheid - iets dat op dit ogenblik in heel wat universitaire middens gecontesteerd wordt - staat als een onomstootbare rots voor de proefpersonen. Zij zitten gewrongen tussen de discrepantie tussen hun morele evaluatie en hun wetenschappelijke evaluatie maar worden door de machtspositie van de onderzoeker en een hoge waardering van het wetenschappelijk ideaal gestuwd tot immoreel handelen. Structureel en cultureel bepaald is 66% tot 90% van de proefpersonen niet in staat om de hem geboden gedragsalternatieven te contesteren.

Wat wij hier op het micro-vlak beschreven kent ook zijn dagelijkse verwezenlijking op het macro-vlak. Denken wij aan My Lay, aan Auschwitz, aan Oost-Pakistan. Vanuit een

bepaalde machtspositie gesteund door alle mogelijke rechtvaardigende ideologieën komt men tot de uiterste beperking van de alternatieven van de andere, nl. 'het-niet-meer-verder-mogen-leven'.

recht en geweld : instrumenten van de macht

Hier raken we dan een belangrijk kenmerk aan van de macht: wat Beerling noemt de dag- en de nachtzijde van de macht. Macht beroept zich zowel op het recht om de gedragsalternatieven te beperken als op het gebruik van geweldmiddelen om tot een totale invulling van de wil van de machthebber te komen.

Het is tevens interessant een aantal andere facetten van de macht hier duidelijk te stellen die Beerling bij de macht meent te onderkennen⁷⁾.

Het is een feit dat er geen enkele samenlevingsvorm bestaat waar de macht zou ontbreken. Macht is in elke groepsvorm aanwezig. Men kan tevens een voortdurend groeiende beweging in de macht zien ontstaan. Macht bestaat niet om zich overbodig te maken maar zet zich continu verder in de toekomst, een beweging die uiteraard een ideale voedingsbodem voor conflicten zal zijn. Dit feit sluit tevens in dat de macht een zekere erkenning moet hebben en dit niet enkel bij de handlangers van de machtsdragers maar ook bij de machtssubjecten of machtsonderhori-

⁷⁾ BEERLING, R. F., *Macht, een filosofische afbakening*, in *Macht*, Haarlem De Erven F. Bohn N.V., 1971, blz. 1-12.

gen, m.a.w. de machtssubjecten moeten nog een zekere openheid naar eigen initiatief gelaten worden, anders vervalt men in bruut geweld en is er geen kans tot reactie meer open voor de machtssubjecten.

Aan dit laatste kenmerk, de erkenning van de machthebber, zit een ander belangrijk facet vast nl. de basis van de macht. Elke machthebber zoekt naar een legitimatie van de macht in een waarde die in de gegeven situatie duidelijk een machtsfunctie kon hebben. Dit kunnen kapitaalbezit zijn (kapitalisme), godsdienstige waarden (kerk), wetenschappelijke waarde (cfr. Milgram), enz. Een machthebber zal zijn macht slechts behouden in de mate dat deze machtsbasis mede erkend wordt door de machtssubjecten. Dat dit het recht niet uitsluit is volkomen duidelijk, omdat recht eveneens een machtsbasis kan vormen. Recht als «gemeenschapsregeling krachtens normen met formele sancties» (Beerling) kan zonder macht niet gerealiseerd worden. Maar hier begeven we ons reeds meer in de richting van het gezag. Vooraleer dit te behandelen nog even over wat Thoenes de vier belangrijkste machtsmiddelen noemt⁸⁾.

Op de eerste plaats verschijnt hier de organisatie die een taakverdeling vastlegt in een hiërarchische structuur om zo de gestelde doelen te bereiken. Op de tweede plaats is de energie een sterk machtsmiddel. De beheersers van de energie kan veel alternatieven van de ondergeschikte groepen beperken, (b.v. met atoomenergie). Ten derde moet hier nog het bezit van goederen en diensten worden vermeld die aan de basis liggen

van de wereldmacht van de rijke landen. En ten vierde: de kennis. Met dit laatste is men in staat om de drie andere middelen zeer efficiënt te gebruiken.

gezag

Zo komen we dan tot het tweede fenomeen van onze analyse, nl. het gezag. Terwijl in de macht de nadruk ligt op de reductie van de alternatieven van de machtssubjecten door de macht, staat in het gezag de gehoorzaamheid van de gezagsonderhorige aan de gezagdrager centraal zonder dat de gezagsonderhorige zich beperkt weet in zijn eigen doelstellingen waarvoor het gezag bestaat. Om het met de woorden van Max Weber te zeggen: «*Unter Herrschaft soll hier also den Tatbestand verstanden werden: dass ein bekundeter Wille (Befehl) des oder der 'Herrschenden' das Handeln anderer (des oder der 'Beherrschten') beeinflussen will und tatsächlich in der Art beeinflusst, dass dies Handeln, in einem sozial relevanten Grade, so abläuft, als ob die Beherrschten den Inhalt des Befehls, um seiner selbst willen, zur Maxime ihres Handelns gemacht hätten*» («Gehorsam»)⁹⁾. Het is vooral in deze laatste zinssnede dat het eigen karakter van het gezag wordt aangeduid, nl. het feit dat de inhoud van het bevel van de gezagdrager door de gezagssubjecten tot hun eigen maxime van handelen wordt gemaakt. Het is duidelijk

⁸⁾ THOENES, P., *Maatschappelijke verdeling van macht*, in *op. cit.*, blz. 48.

⁹⁾ WEBER, M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehenden Soziologie*, 2. Halbband, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1965, blz. 545.

delijk dat de gezagdragers niets aan het toeval zullen overlaten om hun gezag te behouden en dit zullen trachten te legitimeren. Ideaal-typisch meent Weber drie vormen van legitimatie te kunnen onderscheiden: 1° de rationele legitimatie die berust op het geloof in de legaliteit van bestaande rationele orde (b.v. bureaucratisch gezag); 2° de traditionele legitimatie die berust op het dagelijkse geloof in de heiligheid van de geldende regels en de erkenning van hen die tot het gezag geroepen zijn (b.v. het patriarchale gezag), en 3° de charismatische legitimatie (die berust op een buitengewoon geloof in de heiligheid, heldhaftigheid of voorbeeld van een persoon en de orde die hij geopenbaard heeft) (b.v. Hitler). In dit zoeken naar legitimatie van het gezag wordt het gezag geïnstitutionaliseerd: beide partijen zowel gezagdragers als gezagssubjecten, aanvaarden deze verhouding zodat eenieder zijn positie duidelijk kent en van hieruit zijn gedrag kan vormen.

Om deze abstracte begrippen wat meer te concretiseren terug over naar het experiment van Milgram. Ook dit is gekenmerkt door gezagsverhoudingen, nl. gezag van de projectleider over de assistenten en over de proefpersonen. De deskundigheid van de projectleider wordt niet in twijfel getrokken totdat de proefpersoon geconfronteerd wordt met de pijn van de leerlingen, zelfs overgaat tot de vraag te mogen stoppen met zijn werk. Dan grijpt de projectleider drastisch in door onder de vlag van de wetenschappelijkheid de proefpersonen te brengen tot de enige mogelijkheid nl. verder te gaan tot het einde van de proef. Ruim 66% zwicht voor de

macht van de kennis van de proefleider, terwijl de overigen op een bepaald ogenblik de toelaatbaarheid van een dergelijke pijniging contesteren en de proefleider niet meer volgen. Hier ligt de bron van het conflict indien deze proefsituatie meer was dan een proefsituatie. De proefleider echter wil zijn gezag niet langer handhaven dan tot het einde van de medewerking van de proefpersoon.

conflict en contestatie

Hiermee zijn we dan gekomen aan ons laatste en derde punt nl. het conflict en daarbij inbegrepen de contestaties, wat in feite slechts een symptoom is van een bestaand conflict. Sociologisch ziet een conflict volgens Thurlings er als volgt uit: «een interactie waarbij een partij zich inspant om met behulp van machtsmiddelen de andere partij te bewegen tot het aanvaarden van een positie-indeling welke onverzoenbaar is met de indeling die de ander voorstaat, terwijl de ander zich inspant om, eveneens met behulp van machtsmiddelen, de pogingen van de eerste althans ongedaan te maken»¹⁰).

Dit sociale fenomeen heeft de sociologen uiteraard steeds bezig gehouden en het is dan ook niet te verwonderen dat er hier een voedingsbodem lag voor verschillende benaderingswijzen. Een eerste van deze verklaringen is wat men het «conflictmodel»

¹⁰) THURLINGS, J.M.G., *Het sociale conflict, begripsbepaling en benaderingswijzen*, in DAUDT, H., e.a. *Het conflict als maatschappelijk verschijnsel*, Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1962, blz. 35.

noemt, waarvan Ralf Dahrendorf wel een gerenomeerde verdediger is geweest.

In zijn artikel *Elemente einer Theorie des sozialen Konfliktes* en in zijn werk *Class and Class Conflict in an Industrial Society*¹¹) vertrekt hij van het zo juist genoemde gezagsbegrip van Weber, nl. de kans dat men voor een bevel met een bepaalde inhoud bij bepaalde personen gehoorzaamheid vindt. Dahrendorf ziet in deze definitie vijf bestanddelen die het gezag nog scherper afgrenzen:

1. gezag betekent een verhouding van onder- en bovenschikking tussen twee personen of groepen;
2. van het bovengeschiede deel wordt verwacht dat het het gedrag van het ondergeschikte deel door bevelen, waarschuwingen en verbodsbepalingen controleert;
3. deze verwachting zit vast aan de posities die principieel onafhankelijk zijn van het karakter van de drager;
4. gezag is steeds tot bepaalde inhouden en personen beperkt;
5. de inbreuk op voorschriften van het gezag wordt volgens rechtsnormen (of quasi-rechtsnormen) gesanctioneerd.

In een dergelijke context kan er aan de positie van 'demagoog' geen gezag worden toegekend omdat hij het volk slechts leidt op basis van een persoonlijke karaktertrek. Dit kan natuurlijk gemakkelijk evolueren naar een gezagspositie, wanneer de demagoog een positie gaat bekleden waaraan gezag verbonden is, b.v. staatshoofd wordt.

De strijd rondom dit gezag nu zou de oorzaak zijn van een conflict. Er bestaat immers in de samenleving een ongelijke verdeling van het gezag, feit dat door de ondergeschiede steeds zal betwist worden. In deze opvatting is het conflict dus structureel ingebouwd in onze samenleving en zou het als een onontkoombaar fatum het totale sociale leven beheersen. De opdeling van de samenleving in twee antagonistische groepen of positedragers is de basis van het conflict. Dahrendorf spreekt hier ook van twee tegenover elkaar staande klassen.

de maatschappelijke situatie

Belangrijk is ook nog hier te vermelden dat het uitgangspunt van het conflictmodel de dwangtheorie is die vanuit een viertal postulaten vertrekt:

1. elke maatschappij en elk van haar elementen is op elk ogenblik aan verandering onderhevig d.i. het postulaat van het historisch verloop;
2. elke maatschappij is een in zichzelf tegenstrijdige en explosieve structuur van elementen, d.i. het postulaat van de explosiviteit;
3. elk element in een maatschappij levert een bijdrage tot haar verandering, d.i. het postulaat van de disfunctionaliteit of produktiviteit;

¹¹) DAHRENDORF, R., *Elemente einer Theorie des sozialen Konfliktes*, in DAHRENDORF, R., *Gesellschaft und Freiheit*, München, Piper + Co Verlag, 1963, blz. 197-235; DAHRENDORF, R., *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, London, Routledge + Kegan Paul, 1963, blz. 157-173.

4. elke maatschappij houdt zich in stand door dwang die enige van haar leden uitoefenen over de anderen, d.i. het postulaat van de dwang.

Macht en gezag die voor de conflict-sociologen aan de basis liggen van het conflict betekenen voor de integrationisten niets anders dan de basis van de integratie. Gezag is in hun opvatting de realisatie en het symbool van de functionele integratie van de sociale systemen, zoals b.v. het staats-hoofd binnen en buiten zijn land in zijn geheel vertegenwoordigt en de eenheid van het land symboliseert.

De volgende basispostulaten liggen aan de basis van de consensus-theorie van de maatschappelijke integratie :

1. elke maatschappij is een relatief stabiele structuur van elementen, d.i. het postulaat van de stabiliteit ;
2. elke maatschappij is een evenwichtige structuur van elementen, d.i. het postulaat van het evenwicht ;
3. elk element in een maatschappij levert een bijdrage tot het functioneren van de maatschappij, d.i. het postulaat van de functionaliteit ;
4. elke maatschappij blijft bestaan door een consensus van al haar leden over bepaalde gemeenschappelijke waarden, d.i. het postulaat van de consensus.

Maar ook voor deze integrationisten kan het bestaan van het conflict in de maatschappij niet ontkend worden. Het is een probleem dat zij niet konden voorbijgaan. Zoals juist reeds gezegd werd aanvaarden zij een fundamentele belangenharmonie in de sa-

menleving. Wanneer er dan toch een conflict komt dan is dit uitsluitend het gevolg van een *cultural lag* zoals Elton Mayo dit noemt. De technologie en de rationele organisatie in het bedrijfsleven namen toe. Maar het waren bijna uitsluitend werkgevers die er oog voor hadden. Daardoor zaten zij een sprong voor op de arbeiders en voelden deze zich gemanipuleerd. Het grote gebrek bij deze ontwikkeling van de technologie was het achterblijven van de aandacht voor de sociale beleidsvoering bij de werkgevers, het gebrek aan oog voor de nood aan informatie bij de arbeiders¹²⁾. Het conflict had dus zijn ontstaansgrond buiten de eigen structuur van het bedrijf.

Ook in *De la division du travail social* wordt de idee van de fundamentele solidariteit verdedigd. Wanneer er dan toch spanningen tussen de klassen en de kasten zijn zegt Durkheim dan is dit het gevolg van een functie-verdeling, die geen rekening houdt met de natuurlijke capaciteiten van de klasse-leden¹³⁾. Dergelijke slechte taakverdelingen zijn het gevolg van een uitwendige dwang.

Zowel het conflict- als het integratie-model geven een deel weer van de sociale werkelijkheid. Bepaalde fenomenen kunnen niet vanuit het integratie-model benaderd worden, en andere niet vanuit het conflictmodel. Beide benaderingswijzen blijven voor de socioloog tenslotte geen exclu-

sieve uitgangspunten ; het zijn slechts stappen in een proces van kennisverwerving. De sociologie is immers een empirische wetenschap die door een

constante aandacht voor het conflict in de samenleving voortdurend nieuwe inzichten in dit probleem kan verwerven *).

¹²⁾ THURLINGS, J.M.G., *op. cit.*, blz. 40.

¹³⁾ DURKHEIM, E., *De la division du travail social*, Paris, P.U.F., 1960, (1893), blz. 368.

*) Deze bijdrage is een herwerkte tekst van een voordracht die door J. Verhoeven werd gehouden in de Europese Faculteit te Turnhout.